

הרב צבי שורץ

פורים - גאולה וגלות בתהפוש

הקדמה

הגמרא במסכת מגילה (ד ע"א) מביאה מקור לקראת מגילת אסתר בפורים בלילה וביום: אמר ר' יהושע בן לוי חייב אדם לקרות את המגילה בלילה ולשנותה ביום, שנאמר: אלוקי אקרא יומם ולא תענה, ולילה ולא דומיה לי.

פסוק זה הוא ממזמור למנצח על איילת השחר.¹ כתוב במדרש על מזמור כ"ב בתהלים שאסתר אמרה אותו לפני שנכנסה לאחשוורוש, ועל כך כותב הגר"ד סולובייצ'יק:² מזמור זה הוא מזמורו של אדם, שאיבד כמעט כל תקווה, והוא עומד בפני ריבון של עולם מתוך ייאוש. ממזמור זה מסיק ריב"ל, כי על האדם לקרוא את המגילה הן בלילה והן ביום, כשם שלתפילתו של האדם המבודד והנטוש אין הפוגה ואין הפסקה.

נשאלת השאלה: והרי מזמור זה הוא כולו זעקה של תחנון, ולא של שמחה המתאימה לקריאת המגילה בפורים, ואם כן איך למדנו ממנו שיש לקרוא את המגילה לילה ויום? הגמרא שם מביאה מקור נוסף:

אמר רבי חלבו אמר עולא ביראה: חייב אדם לקרות את המגילה בלילה ולשנותה ביום, שנאמר: למען יזמרך כבוד ולא ידום ה' אלוקי לעולם אודך. וברש"י נאמר:

האי קרא במזמור ארוממך ה' כי דיליתני, דרשינן בפסיקתא במרדכי ואסתר והמן ואחשוורוש. וקריאת מגילה שבח הוא, שמפרסמין את הנס והכל מקלסין להקב"ה. מקור זה, לכאורה, מתאים יותר מקודמו לפורים, כי הוא מדבר על שבח, קילוס וזמר, אולם מדוע המקור הראשון, המדבר על מציאות של צער וזעקה, ראוי להיות בסיס לקריאת המגילה? בעיון שלפנינו נראה שפורים הוא חג מיוחד ששמחה ועצב מעורבים בו, וניגוד זה הוא ממאפייניו הבולטים של החג.

א. תענית אסתר

תענית אסתר, החלה לפי מנהגנו כיום ב"ג אדר, בערב פורים, שונה היא מימי תענית

1. רש"י על אתר מביא שמזמור זה נאמר על אסתר, ע"פ הגמ' יומא כט ע"א, שהמשילה את אסתר לאיילת השחר. להלן נראה את דברי הירושלמי, שמביא פסוקים ממגילת אסתר כמקור לגאולה שבאה קמעא קמעא, ומדמה אותה לאיילת השחר. ולפי רש"י ייתכן שגם מזמור זה יכול להוות קשר בין אסתר לאיילת השחר.

2. הגר"ד סולובייצ'יק בספרו על התשועות, כפל פניו של פורים, עמ' 15.

אחרים, המוזכרים בספר זכריה³ שניתקנו בעקבות החורבן, וגדרם הוא כדברי קבלה. צום זה לא נזכר בכתוב. רבים תמהו: מהו מקור קביעת התענית? הרי התענית של אסתר במגילה הייתה בערב הפסח, ולא בי"ג באדר? רבנו תם, המובא ברא"ש⁴, מביא שהמקור לתענית הוא מן הגמרא, שלומדת מן המגילה ריבוי של שני ימים נוספים לקריאת מגילה, מלבד י"ד וט"ו הנזכרים במפורש. לפי המשנה הוסיפו שלושה ימים: י"א י"ב וי"ג באדר. שואלת הגמרא: מדוע לא נרבה רק את י"ב וי"ג, וא"כ בי"א לא יקראו? עונה הגמרא: י"ג זמן קהילה לכל היא, ולא צריך לריבויי". ביום זה, כשנקהלו היהודים לעמוד על נפשם, היו צריכים רחמים, ובימי מלחמה מתענים ועומדים בתפילה, כמו שמצינו במשה רבנו, שהתענה כשנלחם בעמלק, דכתיב: 'ומשה ואהרן וחור עלו על ראש הגבעה', ובמסכת תענית⁵ 'מכאן שתענית ציבור צריכה שלושה'. זהו יום תענית שבו מתאספים בני העיר לקרוא בתורה ולומר סליחות ותחנונים, ולכן בני הכפרים שמגיעים לעיירות יכולים לקרוא את המגילה, כמו בימי שני וחמישי.

ומכאן נראה לרבינו תם סעד לתענית אסתר שאנו עושין כמו שעשו בימי מרדכי ואסתר כשנקהלו היהודים לעמוד על נפשם [ומי שלא נלחם התענה] ולא מצינו לו סמך בשום מקום אלא בכאן.⁶

אך זה תמוה, הרי זה יום תחנון וסליחה, ואין הוא מתאים לקריאת מגילה. כך עולה מתוך מגילת אסתר, שחכמים תיקנו לקרוא בי"ד וט"ו בימים שנחו ולא בימים שנלחמו. לכן לכאורה גם יום תענית בעת מלחמה אינו מתאים לקריאה, על אף הנוחיות של בני הכפרים! דבר נוסף - הסמיכות של יום תענית לפורים משונה היא משאר הימים, הכתובים במגילת תענית שבכולם אין מתענים לפניהם.

הרב סולובייצ'יק כותב במאמרו⁷ שקביעת תענית אסתר מבוססת על הניגוד הטבוע בחג הפורים. פורים איננו רק יום של סעודה עליזה, שתייה, שמחה ועליצות כמעט עד אובדן הדעת. פורים הוא גם יום של שקיעה במחשבות ועריכת חשבון נפש בכובד ראש. לא בכדי הצביעו בעלי תורת הסוד על הדמיון המילולי שניכר בין המילים פורים - כיפורים. כמה מן הגאונים אף קבעו לומר תחנון ונפילת אפיים בפורים, משום שזהו יום של תחינה ובקשה.⁸ בשל הדרישה ההלכתית לחוג את יום פורים הן כיום תפילה והן כיום של חגיגה, והיות שאי אפשר להיענות לתביעה פרדוקסלית זו ביום אחד, הקדימו חכמים וקבעו את יום י"ג באדר ליום שבו יש לקיים את היבט התפילה שבפורים. זאת משום שהקריאה והזעקה המתלוות לתענית ציבור שייכות באופן אורגני לחג ומגלות זיקה הדוקה אל קיום

3. זכריה ח, יט.

4. רא"ש, מגילה פ"א ס' א.

5. לפנינו לא נמצא במסכת תענית, רק במכילתא. הובא ברש"י, שמות יז, י; ובטור, או"ח ס' תריט.

6. בתנחומא, בראשית ס' ג ד"ה ותשובת שאלה: 'וגזרו תענית בי"ג אדר'; ובשאלות דרב אחאי, שאילתא סז: 'נקהלו ועמוד על נפשם ביום שלשה עשר לחדש אדר. מאי קהילה? יום תענית; ועי' העמק שאלה, לשאלות שם, אות יט, מביא את ר"ת ומקורות נוספים.

7. הגרי"ד סולובייצ'יק בספרו על התשועות, 'כפל פניו של פורים', עמ' 17.

8. סדר ר' עמרם (גאון) השלם, סדר פורים, ח"ב ס' עב.

מצוות הפורים.⁹ אין להתייחס לתענית אסתר כאל תוספת עצמאית שאינה תלויה בפורים, אלא היא יום הפורים המקורי, שבו זעקה אסתר 'אלוקי אקרא יומם ולא תענה ולילה ולא דומיה לי'. בסוף המגילה נכתב שאסתר שלחה אל כל היהודים 'לקיים את ימי הפורים האלה וכאשר קיימו על נפשם ועל זרעם **דברי הצומות וזעקתם**'.¹⁰ הצו לקיים את פורים כשם שקיימו אותו מרדכי ואסתר גורר עימו קבלת שתי מחויבויות: הן כיום משתה ושמחה והן כיום תענית.

ב. הג בלי אמירת הלל

היסוד הכפול של פורים עולה גם מתוך דברי הגמרא במסכת מגילה (יד ע"א):
 ת"ר ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל ולא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה חוץ ממקרא מגילה. מאי דרוש? אמר ריב"ק ומה מעבדות לחרות אמרינן שירה [ביציאת מצרים אמרו בני"י שירה על קריעת ים סוף], ממיתה לחיים לא כל שכן?! אי הכי, הלל נמי נימא? [רש"י שהיא שירה]. לפי שאין אומרים הלל על נס שבחוץ לארץ, יציאת מצרים דנס שבחו"ל היכי אמרינן שירה? כדתיא: עד שלא נכנסו ישראל לארץ, הוכשרו כל הארצות לומר שירה. משנכנסו ישראל לארץ, לא הוכשרו כל הארצות לומר שירה. רב נחמן אמר: קרייתא זו הלילא.¹¹ רבא אמר: בשלמא התם הללו עבדי ה' ולא עבדי פרעה אלא הכא הללו עבדי ה' ולא עבדי אחשוורוש? **אכתי עבדי אחשוורוש אנן.**
 וברש"י: 'שלא נגאלו אלא מן המיתה'. הרי לנו שלושה תירוצים לאי אמירת הלל: (1) המגילה היא **ההלל**; (2) לא שייך לומר על נס **שבחו"ל**; (3) אנו עדיין עבדי **אחשוורוש**. גם מתוך התשובות הללו, אנו רואים גישות שונות לאי אמירת הלל בפורים. יש הרואים בקריאת המגילה תחליף לאמירת ההלל כמו בפסח, ומדגישים את השמחה על ההצלה. לעומתם יש המחשיבים את פורים כחג שלא ראוי לומר בו הלל, כי אנו עדיין עבדי אחשוורוש או שמצויים אנו בחו"ל, ואין אנו יכולים לשמוח בשלמות.

ג. שמחה של משתה ולא משתה של שמחת יום טוב

פורים הוא חג של שמחה על ההצלה מגזרת המן, אולם בפורים ישנן כמה הדרכות של

9. רעיון מקביל נמצא במצוות אכילה בערב יום כיפור, שהיה ראוי לקיים אותה ביום כיפורים עצמו, כמו בכל יום טוב, והואיל ואי אפשר לקיימה מפני התענית, אוכלין בערב יום הכיפורים. כך עולה מן המדרש בבראשית רבה פר' יא ס' ד, שם מסופר שחייט אחד קנה דג גדול ויקר לאכול בערב יום כיפור. לשאלה מדוע הוא טורח כל כך בקיום מצוות האכילה, ענה: 'מרי, אית לן חד יום, בכל חובין דאנן עבדין כל יומי שתא, הוא מכפר עלינן, וכד הוא אתא לית אנן צריכין ליקורי יתיה?!' [= יש לנו יום אחד בשנה שמכפר לנו על כל העוונות. וכשהוא בא, אין אנו צריכים לכבד אותו?!].

10. אסתר ט, לב.

11. לפי תירוץ זה אומר הרב מנחם בן שלמה המאירי, מגילה יד ע"א: 'ונראה לי לטעם זה שאם היה במקום שאין לו שם מגילה שקורא את ההלל. שהרי לא נמנעה קריאתו אלא מפני שקריאת המגילה [באה] במקומו'.

חז"ל ששונות באופן מהותי מהדרכות רגילות של קדושה.¹² מידת השתייה - יש בה לכאורה התרת רסן, והיא שונה משתיית יין בשבת ויו"ט ואף מד' כוסות בפסח. לכן ביקשו חלק גדול מן הפוסקים לבטל את השתייה עד לאובדן החושים, או לפחות למעט אותה.¹³ גם עצם הביטוי 'עד דלא ידע' הוא קריאה חריגה שדוחה את המעלה האנושית הגדולה של שכל האדם. אדם ניכר בכוסו - וברש"י:¹⁴ 'אם דעתו מיושבת עליו ביינו, וכל המתיישב ביינו יש בו מדעת שבעים זקנים'.¹⁵

גם שמחת פורים איננה כשמחת יו"ט. ביו"ט יש מצווה לשמוח - 'ושמחת בחגך',¹⁶ ואין שמחה אלא ביינו,¹⁷ ושתיית היין **נובעת משמחת יו"ט**. בפורים לעומת זאת **השמחה נובעת מן השתייה**, ולכן כתוב במגילה 'משתה ושמחה' - קיום השמחה הוא רק בשעת המשתה.¹⁸

חז"ל מתארים את הוויכוח שהיה בין מרדכי ואסתר ובין חכמים, בשאלה אם להוסיף את מגילת אסתר לכתבי הקודש ואת קבלת החג לדורות. בגמרא מובא שחז"ל חששו מקביעת החג בטענה 'קנאה את מעוררת עלינו לבין האומות',¹⁹ ובירושלמי נאמר:²⁰ רשב"נ בשם רבי יונתן, שמונים וחמש זקנים ומהם שלושים וכמה נביאים היו מצטערין על הדבר הזה [הוספת מגילת אסתר לכתבי הקדש], עד שהאיר הקב"ה עיניהם ומצאו כתוב.

אולם נראה שסיבת ההתנגדות הייתה עמוקה יותר. גאולת פורים אינה ראויה לחגיגה, כי היא מתרחשת בגלות פרס, ושמחת ההצלה מעורבת עם המציאות הקשה שבה אסתר נכבשת ע"י מלך זר ומעוררת דיון בגדרי 'ייהרג ואל יעבור'.²¹ זו גאולה של גלות, גאולה חלקית חסרה, גאולה שאחריה נמשכים הגלות והשעבוד ולא משתנה באופן יסודי מצבו של העם.²²

12. הרב עמית קולא, 'יהודי בחשך', מתוך החוברת: פורים - בין נגלה לנסתר - בין חשך לתהום, עיונים, תש"ע.

13. המאירי כתב שאין חיוב להשתכר, כי לא נצטוונו על שמחה של הוללות, אלא לשתות קצת יותר מן הרגיל. הר"ן בשם הר"ר אפרים כתב שלא נפסקה הלכה כרבא בגלל העובדא שהייתה בין רבה ורב זירא ששחטו מתוך שכרות והחייה אותו, ובשנה שאחריה לא ישבו ביחד בסעודה, כי לא כל שנה מתרחש נס. מכאן שאין להשתכר, כי יש חשש לסכנת נפשות. גם הפר"ח כתב שאין מצווה, והרמב"ם כתב שישתה עד שיירדם, ומתוך כך לא ידע בין ארור לברוך; וראה עוד במה שכתב הרב יעקב אריאל, מאהלי תורה, ח"ב עמ' 342, בעקבות ביאור הגר"א, או"ח סי' תרצה ס"ק א.

14. עירובין סה ע"ב.

15. שם סה ע"א.

16. דברים טז, יד.

17. פסחים קט ע"א.

18. הרב בצלאל ז'ולטי, משנת יעבץ, או"ח הלכות מגילה סי' עט, 'מצות משתה ושמחה בפורים'.

19. מגילה ז ע"א.

20. ירושלמי מגילה פ"א ה"ה.

21. סנהדרין עד ע"ב; ובתוס' ד"ה והא אסתר פרהסיא הוא.

22. הרב יגאל אריאל, 'מור והדס', עיונים בדניאל ואסתר, עמ' 433.

ספר הזוהר,²³ שלא יכול בכלל לקבל את שהותה של אסתר בארמונו של אחשוורוש, מביא שאסתר לשון סתר - שהשכינה הסתירה את אסתר מאחשוורוש ונתנה לו שֶׁדָּה במקומה. גם השמות 'מרדכי' ו'אסתר' הם שמות של אלים זרים; מורדוך - האל הבבלי, ואסתר - אלה כנענית.²⁴ אלו משקפים את אוירת ההשתלבות בפרס.

חז"ל, שרואים את פורים כקבלה מרצון של התורה - 'הדור קבלוה בימי אחשוורוש',²⁵ כוונתם **שהתעוררות לקיים את מצוות ימי הפורים באה מצד העם - מלמטה, ששמה על ההצלה,**²⁶ ולא באה כהנחיה אלוקית, שיש בה מידה מסוימת של כפייה. וכך מפורש במסכת מגילה (ז ע"א):²⁷ 'קיימו למעלה מה שקיבלו למטה'.²⁸ אומנם לבסוף נקבעה הלכה **שגם על הצלה פורתא יש להודות ולהלל,** ויש לכלול את המגילה בכתבי הקודש וגם לקבוע יום שמחה.²⁹ אבל קביעה זו מיוסדת על יסוד כפול, המביא לידי ביטוי גם את השמחה וגם את הכאב, כעין מצוות מצה ומרור בפסח. אולם לעומת מצוות המרור, שהיא זכר לעבר וכל כולה לזכור את השעבוד שחוינו, ושלבסוף יצאנו מבית עבדים, הרי סעודת המשתה בפורים דווקא מדגישה את המציאות שבה אנחנו עדיין שקועים בפרס 'אכתי עבדי אחשוורוש אנן', וההשגחה קיימת גם בגלות, אך בסתר. לכן לא נזכר שם שמייים במגילה **במפורש**³⁰ - גם הקב"ה מסתתר.³¹

לכן אין אומרים הלל ולא שמחים בעיצומו של יום, כשמחת יום טוב, כי שמחת העם על ההצלה, שהתפרצה במשתה ושמחה ובמשלוח מנות איש לרעהו, מעורבת גם בחששות כבדים לעתיד האומה בגלות. הלכות לא רגילות אלו, ייתכן שבאות לבטא דווקא את התקווה והכיסופים לחיים של שמחה ושתיה מתוך חירות, שכולה קודש ודעת, תחת

23. זוהר, רעיא מהימנא, דברים, כי תצא אות ז.

24. 'דעת מקרא', אסתר ב, ה; שם ב, ז, וברוב המגילה נקראת אסתר ולא בשמה העברי הדסה.

25. שבת פח ע"א.

26. וייתכן שזו כוונת רש"י, שבת פח ע"א ד"ה בימי אחשוורוש, 'מאהבת הנס שנעשה להם'.

27. גם במסכת מכות כג ע"ב.

28. תוס' ד"ה לכולהו במגילה שם, אומר שאין סתירה מהותית בין הדרשות 'הדור קיבלוה' ו'קיימו למעלה'. וייתכן להסביר את התוס', שאלו שני שלבים בקבלה מרצון; בהתחלה קיבלו עליהם את דיני הפורים, שקבעו חכמים, ובשלב שני קיבלו מרצון את כל התורה.

29. מדיוק בפסוק באסתר ט, יט נראה שהיהודים רצו לקבוע **יום טוב** כמו בחגי תורה (שיש בהם איסור מלאכה, שמחים ושולחים מנות, משנה ביצה פ"א מ"ט), ואילו מרדכי שינה זאת (אסתר ט, כב) וקבע **יום משתה** שבו שמחים, ולא יום טוב (כמו שנכתב לעיל), והוסיף מתנות לאביונים מעבר למשלוח מנות, כדי לא לשוות ליום זה תוקף של יום טוב.

30. ישנם אומנם במגילה רמזים לשמו של הקב"ה: 'רווח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר', ו'מקום' הוא כינוי לקב"ה. כמו כן 'בלילה ההוא נדדה שנת המלך - שנת מלכו של עולם' (מגילה טו ע"ב). וכן ר"ת וס"ת של שם הוי"ה; 'בא המלך והכין היום - כי כלתה אליו הרעה - היא וכל הנשים יתנו - זה איננו שוה לי - ושם אה"ה - הוא זה ואי זה. ואולם שם ה' לא נזכר במפורש.

31. המהרש"א בח"א, חולין קלט ע"ב, מסביר את הגמ' 'אסתר מן התורה מנין ואנכי הסתר אסתיר': 'ע"ש שבימיה נתקיים מקרא זה, שאמר הקדוש ברוך הוא אסתיר, לפי שרחקו והסתירו ישראל עצמם מדבור אנוכי, שהוא עיקר אמונה כדאמר' פ"ק דמגילה למה נתחייבו שונאיהם של ישראל כליה? לפי שהשתחוו לצלם ונהנו מסעודת אחשוורוש'.

מלכות שיש בה גילוי שכונה והרגשה של עם משוחרר, שבניו לא מכונים בשמות זרים. מרדכי ואסתר יחזרו אז להיות **מור והדס**³² שיפוצו ריח בעולם.

ד. איילת השחר – קרן אור ואפילה

אסתר נמשלה לאיילת השחר. דימוי זה לדעת הגמרא³³ מסמל את סוף כל הניסים שניתנו להיכתב, כמו הכוכב האחרון של הלילה. היא שייכת למעבר שבין החושך לאור ויש בה משום משל למעבר שבין גלות לגאולה. בתוך חשכת הגלות יש אומנם גם רגעי אור של הצלה ושמחה, ועליהם יש להודות ולפצוח בשיר הלל, אבל המציאות היא שעדיין 'עבדי אחשוורוש אנן', ומי לידינו יתקע שלא ייגזרו גזרות נוספות תחת שלטון פרס. מצד שני, איילת השחר היא קרן האור הראשונה של הזריחה והיא סימן לגאולה שבאה קמעא קמעא. התלמוד הירושלמי³⁴ מביא פסוקים מן המגילה לתאר את תהליך הגאולה:

כך היא גאולתן של ישראל בתחילה קמעא קמעא כל מה שהיא הולכת היא רבה והולכת, מאי טעמא? כי אשב בחושך ה' אור לי. כך בתחילה ומרדכי יושב בשער המלך ואח"כ ויקח המן את הלבוש ואת הסוס ואח"כ וישב מרדכי אל שער המלך ואח"כ ומרדכי יצא מלפני המלך ואח"כ ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר.³⁵ בפשוטות, יש כאן **מקור אחד** לגאולה קמעא קמעא, והוא הפסוקים ממגילת אסתר. הפסוק 'כי אשב בחושך ה' אור לי' משמש מעין הקדמה למקור מאסתר, ומורה לנו שהגלות היא חושך והגאולה היא האור שמופיע בסוף. האור הולך ועולה, עד לאור הגאולה בפסוק 'ליהודים היתה אורה', כפי שהיה בימי מרדכי ואסתר.³⁶ מצד אחר ניתן לפרש **שיש כאן רמז לשני סוגי גאולות קמעא קמעא**: אחד - גאולה שמתקדמת **בקו ישר ורצוף של עלייה**, כמו אור שיוצא מתוך החושך, או כמו דלת שנפתחת לאט לאט לאדם שנמצא בחושך, כדי שיתרגל לאור. האחר - שעולה מפסוקי המגילה שמביא הירושלמי - גאולה שיכולה לבוא גם **עם עליות ומורדות** ורגעי שפל קשים, והשמחה שבה איננה שלמה, כי היא כרוכה בהרבה מכשולים וכאבים.

32. 'כבימי מור והדס הושעת בניך', מתוך הסליחות לתענית אסתר (נוסח אשכנז).

33. יומא כט ע"א.

34. ירושלמי ברכות פ"א ה"א.

35. הרב חיים דרוקמן בספרו 'קמעא קמעא' עמ' 13-14, לומד מדימוי זה של הגאולה לאיילת השחר שלוש משמעויות: (א) כשם שהופעת אור השחר בעולם היא **תהליך אטי** כך גם הגאולה היא **תהליך ולא הופעה פתאומית**. (ב) כשם שבתחילת תהליך הופעת אור השחר בעולם, כשעולה עמוד השחר, טרם מבחינים כולם באור העולה, ורק מאוחר יותר מתברר שהיום כבר החל, כך גם בתהליך הגאולה **בשלביה הראשונים אין כולם מבחינים בתהליכי הגאולה בזמן התרחשותם, אלא רק בהמשך מתברר שתהליך הגאולה כבר החל**. (ג) **קודם הפצעת האור הראשון שורר החושך הנורא ביותר** כך הוא בטבע וכך גם בתהליך הגאולה.

36. כך פירש ה'פני משה', לירושלמי ברכות פ"א ה"א, ד"ה מ"ט כי אשב בחשך.

הסוג הראשון של הגאולה, שמתקדמת בצורה רציפה, נלמד מן הפסוק 'כי אשב בחושך ה' אור לי' - לאט, אבל רק בקו ישר של התקדמות. וכך מביא הזוהר:³⁷

בזמנא דקודשא בריך הוא יוקים לון ויפיק לון מן גלותא, כדין יפתח לון פתחא דנהורא דקיק זעיר ולבתר פתחא אחרינא דאיהו רב מניה, עד דקודשא בריך הוא יפתח לון תרעין עלאין פתיחן לארבע רוחי עלמא וכן כל מה דעביד קודשא בריך הוא לישראל ולצדיקיא די בהו הכי כולהו ולאז בזמנא חדא, לבר נש דאתיהיב בחשוכא ודיריה הוה בחשוכא תדיר כד יבעון לאנהרא ליה בעיין לאפתחא ליה נהורא זעירתא כעינא דמחטא ולבתר רב מניה וכדין בכל זמנא עד דינהרון ליה כל נהורא כדקא יאות... וכן למאן דאתי אסוותא לאז איהו בשעתא חדתא אלא זעיר עד דיתתקף.

ובתרגום לעברית:

בזמן שהקב"ה יוציא אותנו מן הגלות, יפתח לנו פתח קטן ואחר כך פתח יותר גדול, עד שהקב"ה יפתח לנו פתחים לארבע רוחות השמיים. וכך, כל מה שעושה הקב"ה לישראל ולצדיקים שבהם, כך הוא, ולא בבת אחת. [משל] לאדם שיושב בחושך וגר בחושך תמיד, כשרוצים להאיר לו, צריך לפתוח לו פתח קטן כמו מחט ואח"כ פתח גדול יותר. וכך כל הזמן, עד שיאיר לו כל האור כראוי... וכן הגאולה הרוחנית לא בשעה אחת אלא מעט עד שיתחזק.

הסוג השני של הגאולה, שעל אף התקדמותה היא מלווה במשברים, נלמד מן הפסוקים שמתארים את המאורעות שהתחוללו בין מרדכי ובין המן. בין הפסוק 'ומרדכי יושב בשער המלך' לבין הפסוק 'ויקח המן את הלבוש ואת הסוס' היה שפל כזה ע"י גזרת המן, שכמעט לא נשתייר מ'שונאיהם של ישראל' שריד ופליט.³⁸ ללמדך שגאולה קמעא קמעא יכולה לבוא גם עם נסיגות. זהו מצב שהוא **נכסה ונגלה**. איילת השחר, שהחלה להאיר, הולכת ורבה, על אף גיאיות עמוקים ועננים כבדים, שלפעמים מסתירים את האורה ונדמה שלא תאיר עוד.³⁹

רואים שגם המקורות לגאולה העולה ומתקדמת מתארים שני מצבים; באחד - יש התקדמות רציפה של אור, ונסיגה של החושך הגלותי, והוא מציג ממד הדרגתי של עתיד

37. זוהר, ח"א פרשת וישלח דף קע ע"א.

38. מגילה יב ע"ב.

39. הרב מ"מ כשר, בס' תורה שלמה, על מגילת אסתר עמ' 393, מיישב בעקבות הירושלמי הנ"ל (שלומד שהגאולה באה קמעא קמעא ממגילת אסתר) את המאמר התמוה שהובא גם ברמב"ם, הל' מגילה פ"ב הי"ח: 'כל ספרי הנביאים וכל הכתובים עתידין ליבטל לימות המשיח חוץ ממגילת אסתר'. ודאי שאין הכוונה שחלק מהתורה יתבטל ח"ו, וגם כיצד ייתכן שמגילת אסתר - מעלתה גדולה יותר מכל הנביאים? והוא מבאר: 'שכל הפסוקים הרבים שנאמרו בנביאים וכתובים שניבאו על מה שנוגע לימות המשיח עתידין ליבטל. כלומר, כשיגיע הקץ בעיתה, הגאולה תבוא בדרכי הטבע. וכל מה שניבאו על הקץ על אתחלתא דגאולה בנסים ונפלאות שלא כדרך הטבע זה יתבטל. וראו ברוה"ק שאתחלתא דגאולה תבוא רק בעיתה ואפילו לא יעשו תשובה, כדברי רשב"י בתנחומא בחוקותי ג. ואמרו דבריהם ברמיזה, שמגילת אסתר לא תיבטל - כלומר, מה שלמדנו ממגילת אסתר שמן השמים עושים נס מעוטף בטבע והוא בא קמעא קמעא, כירושלמי פ"ק דברכות, זה לא יתבטל'.

מלא אור ושמחה. בשני - התקדמות עם עליות ומורדות, שיש בהם זמנים של קושי וייסורים ונפילות כואבות, שעצב ושמחה מעורבים בהם, ורק בסופו של התהליך יאור היום.

ה. תפילת האדם הפגיע – סמל לעם ישראל בגלות

הרב סולובייצ'יק במאמרו⁴⁰ רואה בכפילות של חג הפורים את פגיעותו של האדם הפרטי והכללי. גם בימי הצלה ותודה הוא מלא חשש מן הבאות, בשל הזמניות והפגיעות של האדם. כל תפילה בנויה משבח, הודאה ובקשה, ובעוד מילות ההודאה על שפתיו, יש בליבו חשש שיזדקק לתפילה נוספת. המגילה מתארת את האווירה הזאת: כל שירה של הלל מסתיימת בזעקה של 'אנא ה' הושיעה נא'. בערב יכול אדם למרר בככי ובבוקר הוא קם משנתו ורינה על שפתיו, אולם הוא עצמו איננו יודע מה יהיה גורלו בבוקר הבא. פגיעותו של האדם היא החוויה הטבעית של כל חיי. לכן אין פרק מתאים יותר כדי לציין את ההצלה בימי אחשוורוש מהזעקה שעולה ממזמור פרק כב, שם, תוך כדי הרגשת ההודאה על כך שניצלו, ליבם מלא דאגה מהגזרה הבאה שעלולה לבוא בגלות פרס, תחת מלך הפכפך.

ו. זעקה מרה ושמחת עניים

הרב עמית קולא⁴¹ רואה בפנים הכפולות של פורים עידוד והזדמנות לעורר ולהשקיע כוחות בתחום החברתי. כשישנה מציאות עגומה של הסתר פנים,⁴² שהוא מצב של קדרות, עשיית רצון ה' היא בשני תחומים; ב'זעקה גדולה ומרה',⁴³ ויחד עם זה בהידמות לשכינה, וזאת בהגברה ובפיתוח של היחס העמוק בין אדם לחברו, באמצעות משלוח מנות ומתנות לאביונים. הדגש בפורים יהיה בחיזוק קשרי החברה, מתוך הארת פנים, בנתינה לכולם ובעיקר לנזקקים, ובכך יש אורה של שמחה.⁴⁴ נוסף לכך, האמונה עצמה מתגדלת ומתעצמת דווקא במצבים שבהם יש תחושה שהאור האלוקי נסתר - 'ואמונתך בלילות'. זהו האתגר הגדול, לחיות חיי אמונה תוך מתח אדיר ואלוקים רחוק ובלתי מושג. זוהי **שמחתו** הפנימית של המאמין, שמצליח **לדבוק באלוקים חיים, גם בלילות האפלים** השחורים. אין לברוח אל אזור הנוחות ולהכיר את הקב"ה רק לאור היום, אלא יש לחיות את חיי האמונה גם בימי סופה וסער.

40. הגר"ד סולובייצ'יק, על התשועות - 'כפל פניו של פורים', עמ' 17.
41. הרב עמית קולא, מאמר 'הודי בחשך', מתוך החוברת 'פורים - בין נגלה לנסתר - בין חשך לתהום', עיונים, תש"ע.
42. חולין קלט ע"ב: 'אסתר מו התורה מנין? ואנוכי הסתר אסתיר'. וברש"י: 'בימי אסתר יהיה הסתר פנים ומצאוהו צרות רבות ורעות'.
43. אסתר ד, א.
44. רמב"ם, הל' מגילה פ"ב הי"ז: 'שאין שם שמחה גדולה ומפוארה אלא לשמח לב עניים ויתומים ואלמנות שהמשמח לב האומללים האלו דומה לשכינה'.

ז. ויהי בימי נחמיה

המגילה מסתיימת בנס פורים. גזרת השמד התהפכה, והרגו בשונאיהם, אולם יש טעם מר לגאולה זו. לכן לדברי הגמרא אין אומרים הלל על נס זה, כי 'אכתי עבדי אחשוורוש אנן'.⁴⁵ לא רק בארץ ישראל נמצאים היהודים תחת שלטון פרס: יהודים רבים נשארו בפרס וחוגגים שם את ימי הפורים מדי שנה בשנה. עוברות שנים מספר, ואחרי אחשוורוש מולך דריוש ואחריו ארתחשסתא. נחמיה הוא שר המשקים של המלך ארתחשסתא, 'ואני הייתי בשושן הבירה'.⁴⁶ בימיו בא פליט מירושלים ומתאר לו את מה שנעשה בארץ: 'הנשארים אשר נשארו מן השבי שם במדינה ברעה גדולה ובחרפה וחומת ירושלים מפורצת ושעריה נצתו באש'.⁴⁷ נחמיה, שנמצא בשושן, אוזר עוז ומבקש מהמלך ארתחשסתא ללכת ל'עיר קברות אבותי', לבנות אותה ולתקן את חומת ירושלים. בחסדי ה' המלך נענה לו ושולח איתו שרי חיל ופרשים ואגרות מעבר, והוא מגיע לירושלים ורואה את השפלות והביזיון של תושבי העיר. נחמיה מתקן את התיקונים הראויים בחומה וכן דואג לתיקונים דתיים בכריתת אמנה, שכוללת שמירה מלאה על קדושת יום השבת והפסקת המסחר, איסור חיתון עם עמי הארץ הגויים, גירוש הנשים הנוכריות שנשאו גדולי השרים, מתן סכום קצוב לצדקה וקיום מלא של המצוות התלויות בארץ. רק פעילות זו, אחרי נס הפורים בשושן, מאפשרת לראות את אור הישועה עם הרמת קרנה של ציון והעצמתה של ארץ ישראל בימי שיבת ציון אחרי הגלות (הרב בני לאו)⁴⁸ רואה בספר נחמיה מעין פרק י"א של מגילת אסתר וחלופה אופטימית לחלופה הפסימית של השתקעות במלכות פרס אחרי נס פורים).

ה. כבודה של א"י בימי יהושע ועליבותה בימי אחשוורוש

המגילה נקראת ב"ד באדר בערי פרזות ובט"ו בו בערים המוקפות חומה, אולם מאיזה זמן מחשיבים את היותן מוקפות חומה? מימות יהושע בן נון. ומדוע לא קבעו מימי מרדכי ואסתר? על כך עונה התלמוד הירושלמי:⁴⁹ 'חלקו כבוד לא"י שהייתה חרבה באותן הימים'.⁵⁰ גם בהלכה זו אנו שומעים על רקעה הקודר של התקופה. על אף ההצלה בשושן, א"י לא בנויה, לא עולים אליה והערים חרבות. כדי לא להעיב על השמחה של

45. מגילה ד ע"א.

46. נחמיה א, א.

47. שם שם ג.

48. הרב בני לאו, אסתר - קריאה במגילה, עמ' 71-75.

49. ירושלמי מגילה פ"א ה"א.

50. הבבלי אינו מביא את התירוץ שמוכח בירושלמי, אך במגילה ב ע"ב מביא הבבלי מקור לערים פרזות, שנלמד מספר דברים בגז"ש פרזי - פרזי (וזה ערב הכניסה לארץ בהנהגת יהושע בן נון). הגרסה ברש"י 'מה להלן מימות יהושע בן נון אף כאן מימות יהושע בן נון', אך בגרסת הדפוס ובכמה כת"י: 'מה להלן מוקפות חומה מימות יהושע בן נון אף כאן מוקפות חומה מימות יהושע בן נון', ויש כת"י שיש בהם גרסה מפורשת: 'מה פרזים דהתם, מוקפין דידהו מימות יב"נ. אף פרזים דהכא, מוקפין חומה דידהו מימות יב"נ'.

הקריאה, קבעו להלכה זמן שבו א"י הייתה בנויה. רק עובדה מצערת זו זיה להבין את הצד העצוב של פורים, שאחריו נשארו בגלות במקום לקומם את א"י.⁵¹ הרמב"ם בהלכות מגילה⁵² מביא את דברי הירושלמי ומוסיף עליו:

שושן הבירה אף על פי שלא הייתה מוקפת חומה בימי יהושע בן נון קוראין בחמשה עשר שבה היה הנס שנאמר ונוח בחמשה עשר בו, ולמה תלו הדבר בימי יהושע? כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל שהייתה חרבה באותו הזמן, כדי שיהיו קוראין כבני שושן ויחשבו כאילו הן כרכין המוקפין חומה אף על פי שהן עתה חרבין הואיל והיו מוקפין בימי יהושע ויהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה. ושואל הרב זולדן:⁵³ מדוע יש לחלוק כבוד לא"י, ומה כוונת הרמב"ם שיהיה זיכרון לא"י בנס זה?

הנס שהתרחש בשושן אירע לדברי חז"ל בתקופה שבין הצהרת כורש לסיום בניין ביהמ"ק. עבודת המקדש נפסקה למשך ארבע עשרה שנה, עד לימי דריווש. כל השתלשלות המגילה היא על רקע חידוש הרישיון להמשיך הבנייה, ובספר עזרא מוזכר כתב השטנה בימי אחשוורוש.⁵⁴ **יוצא שכל עיקר הנס היה ליושבי ארץ ישראל**,⁵⁵ והיא עצמה חרבה, שעדיין לא בנו בה כלום משעת עלייתן, ולא ראוי שירושלים עיר הקודש וכל ערי יהודה וישראל הבצורות יידונו כערי הפרזים, ולכן החזירו העניין לימי יהושע וחילקו בין המוקפים חומה מימות יהושע בן נון לשאינם מוקפים..

יוצא ששמחת פורים על ההצלה בשושן הייתה צריכה יותר מכול להיות נחלתם של יושבי הארץ, שבשבילם נעשה הנס וזכו להמשך הבניין. אם היו קובעים יום ייחודי רק ליושבי שושן, היה זה מחשיב את שושן שנמצאת בחו"ל, מעמיד בצל את ההתיישבות המתפתחת בארץ ישראל, ומדגיש את עליבותה של הארץ, שבה לא היו ערים מוקפות. הרי רק לאחר נס פורים נסללה הדרך לבניין המקדש השני ולבניין ירושלים והארץ כולה. כדי לכסות על מצבה העגום של א"י, קבעו את זמן תפארתה מימות יהושע בן נון.⁵⁶ מכאן פן נוסף על היסוד הכפול שיש בפורים; מחד, יסוד של עצב על מצבה של הארץ, שבשבילה נעשה הנס, והיא עצמה 'יושבת וראשה חפוי',⁵⁷ אך מצד אחר, יסוד של שמחה על ההצלה שזכו לה ו'ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר'.

51. כוזרי, ב כד (תרגום יהודה אבן שמואל), אמר החבר: 'הובשתני מלך כוזר... כי כבר היה העניין האלוקי מזומן לחול כאשר בתחילה אילו היו מסכימים כולם לשוב בנפש חפצה, אבל שבו מקצתם ונשארו רובם וגדוליהם בבבל, רוצים בגלות ובעבודה, שלא ייפרדו ממשכנותיהם וענייניהם. ושמא על זה אמר שלמה פשטתי את כותנתי - על עצלותם לשוב דודי שלח ידו מן החור - על עזרא שהיה פוצר בהם ונחמיה והנביאים, עד שהודו קצתם לשוב'.

52. רמב"ם, הל' מגילה פ"א ה"ה.

53. מועדי יהודה וישראל, פרק כ עמ' 310.

54. עזרא ד, ו: 'ובמלכות אחשוורוש בתחילת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים'.

55. עי' חידושי הרמב"ן, מגילה ב ע"א.

56. הרב זולדן בספרו זמני יהודה וישראל, עמ' 451-460, מביא עוד חמש סיבות להגדרת ערים מוקפות לפי זמנו של יהושע בן נון.

57. מתוך תפילת נחם שנאמרת במנחה בתשעה באב.